

РЕЖИМНІ ЗАХОДИ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ ЩОДО МІЛІТАРИЗАЦІЇ ДЕРЖАВИ ТА СУСПІЛЬСТВА (1939-1941 РР.)

ПАЩЕНКО Дмитро Андрійович - аспірант кафедри теорії права та держави
Навчально-наукового інституту права Університету державної фіскальної служби України
УДК 342.384.4

В статті розглядається комплекс режимних заходів радянської влади в процесі підготовки та в умовах початку Другої світової війни. Розглядаються, які з них диктувалися соображеннями державної безпеки, а які повинні були мати репресивний характер. Аналізуються специфічні риси таких заходів на фоні інтеграції західноукраїнського регіону в склад УРСР.

Ключові слова: режимні заходи, репресії, дискримінація, паспортизація, паспортний режим, режимні заходи.

Наприкінці 30-х початку 40-х років у колишньому Радянському Союзі відбулися глибокі загальнополітичні і соціально-економічні перетворення. Командно-адміністративна система управління, що сформувалася, культ особистості і пов'язані з ним порушення законності не могли не впливати на стан суспільства. Це виразилося в надмірному централізмі організаційної побудови, бюрократизації, занадто формалізованому підході до виконання завдань. Крім того, початок Другої світової війни, інкорпорація західноукраїнських земель до складу УРСР супроводжувалися форсованою радянською цією регіону переважно примусовими методами, а також посиленням режимних заходів у загальному контексті мілітаризації всього державного механізму та суспільства.

Окремих аспектів вказаної проблеми торкалися у своїх працях П. Михайлен-

ко, Г. Кусков, М. Філіпов, Г. Рибальченко, М. Мельник, С. Парфьонов [1]. Примусові міграції та де які питання вказаної проблеми розглядали у своїх працях М. Бугай, І. Усенко, Л. Рассказов, І. Білас, І. Винниченко, А. Шевченко, Д. Пашенко [2].

У цілому аналіз літератури, у якій тією чи іншою мірою розглядалася поставлена проблема, дозволяє зробити висновок, що дослідниками виконана значна робота, разом з тим, цілий ряд питань хоча і поставлений, але потребує подальшого вивчення.

Отже на підставі нових архівних документів і матеріалів автор відкриває невідомі сторінки історії присвячені режимним заходам радянського уряду щодо мілітаризації держави та суспільства у 1939-1941 рр.

Ще до юридичного оформлення «возз'єднання» західноукраїнських земель з Наддніпрянською Україною, легітимізації нового територіально-правового статусу та суспільно-політичного устрою розгорнулася масштабна робота з підготовки до «очищення» цього регіону від нелояльних категорій громадян через паспортизацію населення та масові депортації.

У зв'язку з наближеністю до кордону, неоголошеного офіційно, але фактично запровадженого воєнного стану з усіма його ознаками, зокрема розширенням повноважень військової влади, доволі значна частина території Західної України де-факто, а згодом і де-юре, набула статусу режимної.

Упродовж 1940-1941 рр. радянської владою були організовані чотири масові депор-

тації (у лютому 1940 р. – сімей осадників і «лісників», квітні того ж року – родин репресованих, червні – біженців, у травні-червні 1941 р. – «антирадянського елементу»). Ці насильницькі заходи здійснювалися в адміністративному порядку, переважно, навіть без рішень позасудового органу – Особливої наради при НКВС СРСР. Загалом із шести західних областей України (Волинської, Дрогобицької, Львівської, Ровенської, Станіславської і Тернопільської) було депортовано 190,1 тис. осіб [3].

Ще до ухвалення урядового рішення про масову паспортизацію у цьому регіоні влада намагалася вирішити проблему з біженцями – особами, які, рятуючись від нацистів, прибули на територію західних областей Української та Білоруської РСР у вересні 1939 р. після початку воєнних дій в Польщі та виявили бажання залишитися в СРСР. 23 грудня 1939 р. НКВС СРСР надіслав начальника управління міліції республік, країв та областей циркуляр, у якому розтлумачив, які саме документи можна видавати біженцям. Окрім регламентації процедури видачі їм документів, формулювалося суворе застереження – не допускати проживання на режимних територіях осіб, які потрапляють під відповідні обмеження [4, арк. 254]. Втім, і надалі залишалося багато нез'ясованих і суперечливих питань, які дещо прояснилися після ухвалення нового положення про паспорти, про що йтиметься нижче.

30 грудня 1939 р. вийшла постанова РНК СРСР № 2130/ 622 «Про проведення паспортизації у західних областях УРСР», а слідом за нею (21 січня 1940 р.) – тимчасова інструкція про організацію цієї роботи, перша черга якої стартувала у цьому регіоні 25 січня того ж року [5, арк. 27-28]. Ця кампанія була сфокусована на обліку населення західноукраїнських земель та «очищенні» регіону від «шкідливих» та «непевних» категорій осіб. За даними НКВС, цій процедурі у всіх містах, обласних і районних центрах, робітничих селищах і на залізницях регіону підлягало близько 4 млн. осіб [5, арк. 28]. Кількість тих, хто потрапляв під режимні обмеження, а, отже, підлягав виселенню, встановлювалася у ході виявлення «компрометуючих матеріалів» органами внутрішніх

справ. Ця процедура висвітлювалася у регулярних (10-денних) зведеннях, які надходили до республіканського НКВС. З документів стає зрозумілим, що найбільша увага у цій «санаційній» діяльності, принаймні на першому етапі, зосереджувалася на вже згаданих вище біженцях, оскільки з іншими категоріями тамтешньої людності, визнаними небезпечними, як вже вказувалося, визначилися одразу і їх депортація була лише питанням часу. Втім, саме з біженцями нова влада якийсь час не могла остаточно визначитися і не знала як чинити – виселяти з режимних до нережимних місцевостей цього ж регіону, чи діяти у радикальніший спосіб, як, наприклад, з осадниками, родинами репресованих та іншими.

Паспортизація на західноукраїнських землях, а відтак і видалення певних категорій осіб з режимних місцевостей в цілому завершилася наприкінці 1940 р. Про це йшлося у доповідній записці начальника Управління міліції НКВС УРСР на ім'я нарком внутрішніх справ УРСР від 14 грудня 1940 р. Окремо звітували і про стан подібних заходів у Львові – місті, яке отримало статус режимного I категорії, а також у приєднаних влітку 1940 р. Ізмаїльській та Чернівецькій областях [5, арк. 359, 372, 373].

Тим часом відповідні новації надзвичайного характеру запроваджувалися і у масштабах всього Радянського Союзу. Так, наприкінці 1939 р. статус режимної було надано двокілометровій смузі поблизу залізниць. На виконання таємної постанови РНК СРСР наказом НКВС СРСР № 001519 від 27 грудня 1939 р. всім начальникам дорожньо-транспортних відділів цього наркомату наказувалося «негайно розпочати підготовку до вилучення антирадянських і кримінальних елементів, які проживають у тимчасових житлових будівлях поблизу залізниць» (землянках, «шанхайках», «китайках», як вони іменувалися в наказі). Такі заходи були проведені у районах важливих залізничних транспортних вузлів УРСР: Київ-Дарниця, Жмеринка, Козятин, Фастів, Новоград-Волинський, Коростень, Бердичів, Житомир Південно-Західної залізниці; Знам'янки, Вапнярки, Котовська, Одеси, Роздільної та інших населених пунктів Одеської залізни-

ці; Бахмача, Ворожби, Конотопа Московсько-Київської залізниці. Окрім цієї акції з «очищення», відповідно до спеціального «Порядку встановлення паспортного режиму на найважливіших залізничних вузлах оборонного і господарського значення і видалення осіб, які не мають права проживання в них» виселенню підлягали: колишні чини царської адміністрації і «білих» урядів (поліцейські, жандарми, пристави тощо), а також купці, фабриканти, заводчики, поміщики, куркулі і служителі релігійних культів, перебіжчики і політемігранти, іноземні піддані; всі позбавлені прав за судом, родини тих, хто був засуджений за антидержавні злочини. Осіб, які не бажали залишати визначені місцевості, чекала кримінальна відповідальність [4, арк. 254].

На початку Другої світової війни з огляду на «плинність» кадрів (в умовах мілітаризації відповідних галузей економіки та мобілізації до Червоної армії) вдосконалювалося законодавчо-нормативне підґрунтя, набувала подальшого поширення розпочата ще у другій половині 30-х років (нагадаємо, що у 1937 р. залізничникам замість відібраних паспортів почали видавати спеціальні посвідчення), практика прикріплення робітників та службовців до місця роботи, супроводжувана режимними обмеженнями, зокрема і заборонаю вільного пересування поза межами того чи іншого підприємства. Упродовж 1940 р. вийшла низка законодавчих актів обмежувально-дискримінаційного характеру, які стали логічним продовженням попередньої практики. На виконання постанови РНК СРСР № 383 від 22 березня 1940 р. «Про порядок зберігання паспортів працівників ощадних кас» 5 липня того ж року вийшов спільний наказ НКВС та Наркомату фінансів СРСР, яким була затверджена відповідна інструкція, де зазначалося, що у співробітників, зайнятих зберіганням, інкасацією і охороною грошей та цінностей ощадних кас, вилучаються паспорти на зберігання у керівництва згаданих установ з відповідною заміною їх на спецпосвідчення [6, арк. 28]. У травні того ж року аналогічні заходи були передбачені і для шахтарів.

26 червня 1940 р. Президія Верховної Ради СРСР видала указ «Про перехід на вось-

мигодинний робочий день, на семиденний робочий тиждень і про заборону самовільного залишення робітниками і службовцями підприємств та установ» [7, с. 1]. Громадяни, які порушували встановлений порядок, підлягали кримінальній відповідальності, так само як і керівники підприємств та установ, які брали на роботу тих, хто самовільно покинув попереднє місце праці. У такий спосіб створювалася система кругової поруки. 17 липня 1940 р. Указом Президії Верховної Ради СРСР аналогічні дискримінаційні норми були поширені і на трактористів та комбайнерів МТС [8]. 19 жовтня 1940 р. вищий законодавчий орган держави (на додаток до вже існуючого заборонно-дискримінаційного переліку) встановив кримінальну відповідальність і за відмову інженерів, техніків, майстрів і кваліфікованих працівників підкоритися рішенню адміністрації про переведення їх з одного підприємства на інше [9]. В останні дні цього ж року – 28 грудня, відповідний Указ прикріпив до шкіл ФЗН, ремісничих і залізничних училищ учнів, встановивши покарання – позбавлення волі у трудовій колонії на строк до одного року за самовільне залишення цих закладів [10].

Навесні 1940 р. спливало майже три роки з того часу, як з великих міст СРСР в адміністративному порядку були вислані родини «ворогів народу». При цьому радянська влада виявила певну поблажливість до згаданої категорії осіб, вирішивши видати їм паспорти, що дещо послаблювало встановлені раніше режимні обмеження. Це було задекларовано 26 травня 1940 р. у спільному наказі НКВС та Прокурора СРСР «Про видачу паспортів особам, які вислані в адміністративному порядку з Москви, Ленінграда та інших міст [Києва, Ростова на Дону, Таганрога та Сочі] на підставі Інструкції НКВС СРСР від 15 червня 1937 р.». Втім, і надалі ця категорія громадян залишалася під гласним наглядом, були обмежені у пересуванні, оскільки у 10-й графі паспорта їм записували: «виданий на підставі § 8 інструкції, оголошеної наказом НКВС СРСР № 0143 від 1 червня 1939 р.» [6, арк. 17], що означало, як вже зазначалося вище, заборону проживання у всіх режимних місцевостях.

Продовжуючи вдаватися до жорстких режимних обмежень, радянська влада пильно стежила і за судовою та позасудовою практикою у цій сфері. Так, постановою пленуму Верховного Суду СРСР від 3 липня 1940 р. «Про кваліфікацію судами порушення правил в'їзду та проживання у прикордонних смугах» розтлумачувалися окремі процесуально-правові колізії, з якими доводилося стикатися судовим органам у зв'язку з різним трактуванням, або навіть відсутністю відповідних статей у кримінальних кодексах союзних республік. Отже, Пленум Верховного Суду СРСР дав наступну вказівку: «Ст. 84 и ч. 2 ст. 192-а КК РРФСР і відповідні статті КК інших союзних передбачають [покарання за] злочини, за своїм складом відмінні від злочинів, вказаних у постанові ЦВК і РНК СРСР від 17 липня 1935 р.; до того ж за ч. 2 ст. 192-а КК РРФСР і відповідних цим статтям КК інших союзних республік передбачене й інше покарання. З огляду на зазначене та враховуючи, що закон від 7 вересня 1937 р., не змінюючи сутність закону від 17 липня 1935 р., уточнили лише порядок розгляду згаданих у законі справ, а також тих союзних республіках, чий кримінальний кодекс не містять спеціальних статей, які передбачають [покарання за] злочини, вказані у постанові ЦВК і РНК СРСР від 17 липня 1935 р. Ці злочини повинні кваліфікуватися шляхом посилання на цю постанову, а не за будь-якими статтями Кримінального кодексу [11, с. 67-68]. Таким чином, у цьому випадку маємо справу зі спробою усунення різночитань та невідповідностей шляхом ієрархізації нормативно-правових актів. При цьому постановам ЦВК і РНК СРСР, які мобільніше «реагували» на зміну ситуації в державі, надавався вищий порівняно з кримінальними кодексами союзних республік статус.

Паралельно з паспортизацією, здійснюваною у Західній Україні, репресивними новаціями у законодавстві, пов'язаними з обмеженням у пересуванні певних категорій працюючих, продовжувалася і планомірна робота з перевірки дотримання особливого режиму, встановленого у великих промислово-культурних центрах СРСР, зокрема і столиці України. Так, на виконання

наказу наркома внутрішніх справ СРСР від 3 липня 1940 р. у Києві упродовж 27 липня – 10 серпня здійснювалася масштабна перевірка дотримання паспортного режиму. За її наслідками 17 серпня 1940 р. на ім'я наркома внутрішніх справ УРСР І.Сєрова надійшла доповідна записка, у якій серед іншого зазначалося, що до кримінальної відповідальності за ст. 80 КК УРСР було повторно притягнуто «злісних порушників» – 443 осіб, відібрано підписок про виїзд з Києва – у 1295 осіб. Інформувалося, що для «здійснення систематичних заходів з очищення Києва від кримінально-декасованого елементу міським управлінням РСМ створена постійна бригада у кількості 60 осіб з числа оперативних працівників міліції, яка і надалі буде здійснювати цю роботу» [5, арк. 128-130].

Втім, наслідки цих та інших заходів з видалення «неблагонадійних» категорій осіб, здійснених упродовж літа 1940 р. в УРСР, не задовольняли очільників Наркомату внутрішніх справ. Тому на наведену вище доповідну керівництву НКВС УРСР відреагувало доволі жорстко. На адресу начальника управління міліції цього відомства надійшов лист, що містив доволі лаконічну і категоричну вказівку: «...Осіб без паспортів не штрафувати, а виселяти ... і обов'язково перевіряти, чи виїхали вони» (19.VIII[1940] Сєров) [5, арк. 126].

Через невдоволення наслідками перевірок, численні неузгодження у законодавстві та у зв'язку з розширенням території СРСР за рахунок інкорпорації західних областей України та Білорусії, і у 1940 р. – Латвії, Литви, Естонії та Бессарабії – радянське керівництво дійшло висновку, що настав час чергового удосконалення паспортної системи, а отже і чіткішої регламентації режимних обмежень.

10 вересня 1940 р. вийшла постанова РНК СРСР № 1667, якою було затверджене нове Положення про паспорти [11]. Цей надважливий регламентний документ, який діяв упродовж 13 років (до серпня 1953 р.), окрім суто профільних питань (у зв'язку з розповсюдженням паспортної системи на мешканців інкорпорованих територій), уточнював межі режимних місцевостей та

містив багато новацій дискримінаційного характеру.

Нове Положення про паспорти, на відміну від попередніх, встановлювало дві категорії режимних місцевостей – I та II. Найбільші адміністративні та промислові центри СРСР, що мали велике економічне значення, були віднесені до режимних місцевостей I категорії. У них встановлювалися обмеження для проживання ширшого кола осіб, ніж у режимних місцевостях II категорії. Суттєво підвищувалася і відповідальність посадових осіб підприємств, закладів і організацій за прийом на роботу громадян без паспортів, а також тих осіб, які не мали прописки та проживали без відповідного дозволу у режимних місцевостях.

У новому Положенні про паспорти вперше була чітко зафіксована антиконституційна, протиправна норма про прикріплення працівників до окремих підприємств на невизначений термін із заборонаю виїжджати з місцевостей, де вони розташовувалися. Раніше подібні дискримінаційні заходи запроваджувалися лише окремими законами та відомчими директивами НКВС і відповідних галузевих наркоматів. Тепер це – фактично кріпацтво – узаконювалося, хоча й на рівні виконавчого органу – уряду держави. Згадані у п. 20 Положення робітники та службовці, які працювали на підприємствах оборонної, вугільної промисловості, залізничного транспорту, а також у системі Держбанку та ощадних касах з інкасації, перевезення та зберігання цінностей, повинні були здавати свої паспорти адміністрації на зберігання, отримуючи замість них спеціальні посвідчення зразка, встановленого Головним управлінням міліції [11]. Спеціальний – третій розділ Положення містив пункти, де прописувалися відповідальність громадян та посадових осіб, а також санкції за порушення паспортного режиму, зокрема і проживання у режимних місцевостях [12].

Згаданою постановою РНК СРСР від 10 вересня 1940 р. Наркомату внутрішніх справ СРСР доручалося упродовж місячного терміну підготувати інструкцію про порядок «запровадження у життя Положення про паспорти». Невідомо чому, але згада-

ний надважливий регламентний документ з'явився набагато пізніше – лише 27 грудня 1940 р. (оголошений наказом НКВС СРСР № 0555) [6, арк. 72-73]. У ньому набагато ретельніше, ніж це було у попередніх аналогічних документах другої половини 30-х років, розтлумачувалася процедура видачі та обміну паспортів, прописки, а також дискримінаційні заходи для певних категорій громадян. У пунктах 13 і 14 містилося формулювання обмежувального змісту, яке мало обов'язково фіксуватися у 8-й графі паспорта (після перерахування документів, на підставі яких виданий паспорт) громадян, перелічених у Положенні про паспорти, яким заборонялося проживати в режимних місцевостях I-ї (п. 38) та II-ї категорій (п. 39). Отже, тепер запис-застереження формулювався так: «Виданий на підставі ст. 38 (39) Положення про паспорти».

До осіб, яким заборонялося проживати у режимних місцевостях I категорії були віднесені громадяни, які відбули покарання або заслання за «контрреволюційні злочини»: перебіжчики, особи без громадянства, позбавлені виборчих прав, спецпереселенці та їх діти, всі біженці з території колишньої Польщі, що відійшла до Німеччини, особи, вислані за рішенням Особливої наради при НКВС СРСР (зокрема і з режимних місцевостей – «мінусники»); переселені з західних областей УРСР у порядку «очищення» [6, арк. 72-73]. Такі ж обмежувальні записи робилися й тим, хто мав судимість за масові заворушення, бандитизм, ухилення від призову на військову службу, фальшивомонетництво та підробку документів, розтрату, хабарництво, взяття хабарів, розкрадання державного і громадського майна, незаконні аборти, розтління малолітніх, згвалтування, звідництво, повторні крадіжки, розбій, шахрайство, підпал, шпигунство. Виняток робився для осіб «прикріплених за постановами ОДПУ для роботи до певних підприємств» і амністованих спеціальними постановами уряду.

Особам, переселеним із західних областей УРСР та БРСР в «порядку їх очищення», у паспорті фіксувалося наступне: «Виданий на право проживання у межах такого-то району і республіки». Всім перерахованим ка-

тегоріям осіб обмежувальний запис робився на 5 років [6, арк. 72-73]. Подальша їх доля інструкцією не визначалася. Вірогідно, малося на увазі, що після вичерпання цього терміну органи внутрішніх справ теоретично могли скасувати призначені обмеження.

В окремому розділі Інструкції «Прописка в режимних місцевостях I-ї категорії» перераховувалися категорії громадян, на які (в порядку винятку) не розповсюджувалися згадані вище обмеження. До цього переліку, окрім інших, потрапили: особи, які відбули покарання за статтями КК, не перерахованими у відповідних пунктах Положення та Інструкції; а також ті, у кого вичерпався термін позбавлення прав чи обмежень адміністративного виселення. Вони прописувалися у разі, коли у режимній місцевості першої категорії проживали їх дружина (чоловіки не вказані), діти, батьки і збереглася житлова площа [6, арк. 80-82].

Після ухвалення нового Положення про паспорти та чіткого поділу режимних місцевостей на I та II категорію одразу (ще до виходу згаданої вище грудневої інструкції НКВС СРСР) активізувалися спецперевірки та видалення осіб, які не мали права там проживати.

Такі заходи знову, як і влітку 1940 р., були проведені у Москві, Ленінграді, Києві та інших великих адміністративно-промислових центрах. Міліції, окрім осіб, які не мали права проживати у режимних місцевостях, приписувалося видаляти і тих, хто понад три місяці не займався «суспільно-корисною працею». Таких і тоді, і пізніше іменували «дармодами» (рос. – «тунеядцями»). Під час цих перевірок особлива увага зверталася і на тих, хто самотужки і без спеціального дозволу перебрався до столиці УРСР, зокрема і громадян, чий родичі – голови родин – утекли за кордон. Ці особи перебували на особливому обліку. Більшість перевірок, внаслідок яких виявляли та видаляли з режимних місцевостей певні категорії громадян, відбувалися у нічний час. Про це, зокрема, йшлося в одній з довідок начальника Управління міліції при НКВС УРСР Горбенка на ім'я наркома внутрішніх справ УРСР І.Серова: «Відповідно до затвердженого Вами плану від 23 години 13-го числа до 6

години 30 хвилин 14 вересня по м. Києву була здійснена масова перевірка стану паспортного режиму. У перевірці брало участь 2507 осіб (УДБ НКВС, РСМ, прикордонники та особи неоперативного складу)...». Під цю перевірку потрапило 7 916 мешканців столиці. З них було арештовано 62 особи (кримінальних злочинців; тих, хто перебував у розшуку, повторних порушників режимних обмежень). Окрім цього, 9 осіб – мешканців Західної України – оперативно, у цей короткий проміжок часу, посадили до потягів й відправили до нережимних місцевостей [5, арк. 202-202], власне, так, як того вимагав ще у серпні цього ж року нарком внутрішніх справ УРСР І.Серов.

Про наслідки перевірок у Києві та на інкорпорованій території Західної України наприкінці вересня 1940 р. очільники республіканської міліції доповідали своєму керівництву – до НКВС УРСР. На одну з таких доповідей начальника Управління РСМ НКВС УРСР І.Горбенка, у якій викладалися наслідки планових заходів з «очищення» режимних місцевостей від нелояльного елемента (серед них і про видалення з Києва 84 осіб), знову, як і раніше, гостро і роздратовано відреагував нарком внутрішніх справ: «Останній раз попереджаю, що мені потрібен не облік – скільки порушників паспортного режиму проживає, а скільки виселено, посаджено до поїздів і вивезено до нережимних місцевостей – ось що мене цікавить» [5, арк. 192]. Так само суворо республіканське керівництво ставилось і до очищення території Західної України, яка була віднесена до категорії режимних через близькість до кордону та наявність значної кількості нелояльних до радянської влади громадян. За наслідками перевірки була підготовлена доповідна записка «Про наслідки перевірки стану паспортного режиму в УРСР», адресована першому секретарю ЦК КП(б) У М.Хрущову і наркому внутрішніх справ СРСР Л.Берія. Окрім звітних даних, зокрема і про видалення 909 осіб з режимних міст Української РСР, у документі була зафіксована пропозиція І.Серова щодо здійснення подібних планових (раз на два місяці) заходів у всіх режимних містах I та II категорії [5, арк. 198].

Серед документів ГДА МВС України, що містять листування очільників НКВС з вищим партійним республіканським та союзним керівництвом про очищення від нелояльного населення західних областей УРСР та столиці республіки у перший період Другої світової війни, мабуть, не випадково потрапив недатований «Перелік режимних міст та районів, де паспортизація проведена за інструкцією РНК СРСР від 14/І.1933 р.» Інших подібних документів в жодному з архівів України виявити не вдалося. А цей не лише проливає світло на динаміку нормотворчості в цьому сегменті, а й дає підстави стверджувати, що він з'явився у контексті підготовки нового Положення про паспорти та наступного поділу режимних місцевостей на I та II категорії, оскільки у згаданому переліку такого ще немає. Отже, статус режимних територій по УРСР був наданий: м. Києву та 11 районам Київської області, у Чернігівській області – Шосткінський та Ніжинський райони, у Харківській – м. Харків та 12 районів, у Житомирській – м. Житомир та 18 районів, у Кам'янець-Подільській – м. Кам'янець-Подільський та 23 райони; а також, окрім обласних центрів, у Миколаївській області, – 7 районів, Вінницькій – 33, Одеській – 15, у Сталінській області – місці Сталіно, Дніпропетровській – місці Дніпропетровськ, Запорізькій – місці Запоріжжя [5, арк. 27-28].

На початку 1941 р. згідно з Указом Президії Верховної Ради СРСР від 3 лютого відбулося реформування НКВС СРСР і відповідних республіканських наркоматів, розділених на два окремі органи: Народний комісаріат внутрішніх справ СРСР і Народний комісаріат державної безпеки (далі – НКДБ) СРСР. Наркомом внутрішніх справ СРСР був призначений Л. Берія, а наркомом державної безпеки СРСР – В. Меркулов.

Таким чином на початковій фазі Другої світової війни відбувалося оновлення нормативно-правової бази режимних обмежень та інституту вислання. У новому Положенні про паспорти 1940 р. вперше офіційно закріплювалася дискримінаційна норма про примусове вилучення паспортів у працівників цілої низки галузей, що фактично за-

кріплювало їх за місцем роботи в рамках загальної мілітаризації держави.

Відбувся чіткий поділ режимних місцевостей на категорії (I і II), а також активізувалися системні перевірки у радянських мегаполісах. У руслі радянської інкорпорованих земель Західної України здійснювалася паспортизація та очищення в рамках надання цьому регіону статусу режимної території. Треба визнати, що заходи здійснювали хоча й планово, але доволі мляво, оскільки перевага віддавалася масовим депортаціям у віддаленні місцевості СРСР, особливо активно у прикордонній смузі.

Література

1. Михайленко П.П. Из истории милиции Советской Украины [Текст] / Ю.В. Александров [и др.] ; ред. П.П. Михайленко. – К. : [б.и.], 1965. – 400 с. : ил. Из истории милиции советской Украины. – Киев, 1965. – 399с.; Кусков Г.С. Основные этапы развития советской паспортной системы / Г.С. Кусков // Труды Высшей школы. – М.: Научно-исследовательский и редакционно-издательский отдел. – 1968. – Вып. 20. – С. 99–112; Филипов Н.А. Совершенствование правового регулирования исполнения ссылки и высылки // Труды Высшей школы МВД СССР. – М.: Вып. 29. – 1970. – С. 111–117; Рыбальченко Г.К. Паспортная система в СССР / Рыбальченко Г.К. – К., 1977. – 39 с.; Мельник Н.Г. Административная ответственность за нарушение правил паспортной системы: Автореф. дисс. канд. юрид. наук. Киев, 1986; Парфенов С.В. Организационно-правовые основы паспортной системы в СССР: Дисс. канд. юрид. наук. – М., 1986.

2. Бугай М. «За повідомленням НКВС СРСР, були переселені...» : Про депортацію населення з України у 30–40-і роки / М. Бугай. – К.]: Знання, 1992. – 48 с.; Усенко І.Б. Позасудова репресія. Як це починалось / І.Б. Усенко // Комуніст України. – 1990. – № 2. – С. 48–49; Рассказов, Л.П. Карательные органы в процессе формирования и функционирования административно-командной системы в Советском государстве (1917–1941 гг.) / Л.П. Рассказов. – Уфа: Уфимская высшая школа МВД РФ, 1994. – 465 с.; Білас І.Г. Репресивно-каральна сис-

АНОТАЦІЯ

У статті розглядається комплекс режимних заходів радянських властей в руслі підготовки та в умовах початку Другої світової війни. Вказується, які з них диктувалися міркуваннями державної безпеки, а які мали виразно репресивний характер. Аналізуються специфічні риси таких кроків на фоні інтеграції західноукраїнського регіону до складу УРСР.

Ключові слова: режимні заходи, репресії, дискримінації, паспортизація, паспортний режим, режимні місцевості.

SUMMARY

The article deals with complex operational activities of the Soviet authorities in line with the preparation and in terms of the Second World War. Indicate which are dictated by considerations of national security, and which had clearly repressive. Analyzes specific features such steps against the background of the integration of the western region of the USSR.

Keywords: Regime measures, repression, discrimination, passport, passport mode, operating areas.

тема в Україні. 1917–1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: У 2 т. / Іван Григорович Білас. – К. : Либідь: Військо України, 1994. Кн. 1. – 1994. – 422 с.; Кн. 2. – 1994. – 428 с.; Винниченко І. Україна 1920–1980-х: депортації, заслання, вислання / Ігор Винниченко. – К. : Рада, 1994. – 126 с.; Шевченко А.Є., Пащенко Д.А. Правові засади радянської влади щодо режимних територій в УСРР (1932-1936 рр.) / А.Є.Шевченко Д.А. Пащенко // Соціологія права науково-практичний журнал. – Київ. - № 3-4 (14-15). – 2015. – 511 с. – С 252-257.

3. Баран В.К., Токарський В.В. «Зачистка»: політичні репресії в західних областях України у 1939-1941 рр. – Л.: Ін-т українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 2014. – 456 с. – С.337.

4. ГДА МВС України. – Ф. 45 – Оп.1. – Спр.59. – Арк.254.

5. ГДА МВС України. – Ф.3. – Оп.1. – Спр.6. – Арк. 27-28.

6. ГДА МВС України. – Ф.45. – Оп.1. – Спр.77. – Арк.28.

7. Ведомости Верховного Совета Союза Советских Социалистических Республик. 5.07.1940. № 20(83). С. 1.

8. Ведомости ВС СССР. 30.07.1940. № 25(88). С. 1.

9. Ведомости ВС СССР, 1940, № 42.

10. Ведомости ВС СССР, 1941, № 1.

11. Сборник действующих постановлений пленума и директивных писем Верховного суда СРСР 1924-1944 гг. М., 1946. С.67-68.

12. Собрание постановлений и распоряжений Правительства СССР. 1940 г. М., 1940. № 1-32. ст.591.